

Justyna Włodarczyk-Madejska*

Stosowanie izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego w świetle badań aktowych

WPROWADZENIE

Polski system postępowania z nieletnimi realizuje model opiekuńczo-wychowawczo-ochronny¹. Ustawę z 26.10.1982 r.² cechuje jednakowe traktowanie zarówno nieletnich, którzy wykazują przejawy demoralizacji, jak i nieletnich, którzy dopuścili się czynu karalnego. Swoim zakresem akt ten obejmuje: osoby do 18. roku życia – w zakresie zapobiegania i zwalczania demoralizacji; osoby, które popełniły czyn karalny w wieku 13–16 lat; osoby do 21. roku życia – wobec których wykonywane są środki wychowawcze i poprawcze. Kategorie te pozwalają na konstrukcję definicji nieletniego funkcjonującą w polskim systemie prawnym. Obecny model postępowania z nieletnimi jest wynikiem kompromisu osiągniętego w ramach dyskursu zapoczątkowanego w połowie XIX w. między zwolennikami dwóch podejść: terapeutycznego (inaczej wychowawczego) oraz jurydycznego (zezwalającego na pociągnięcie nieletniego do odpowiedzialności przy uwzględnieniu elementu sprawiedliwej odpłaty). Można zatem uznać początek obowiązywania u.p.n., jak również szerzej przełom XIX/XX w., za moment zmiany w podejściu do postępowania z nieletnimi – zaczęto inaczej patrzeć zarówno na zjawisko przestępczości nieletnich, jak i na przejawiane przez nich oznaki demoralizacji, w tym: na zdolność rozróżniania dobra i zła, oceny społecznych skutków podejmowanych zachowań oraz możliwość panowania nad emocjami³. Zmiany, która się dokonała, nie należy traktować jako przejawu

* Mgr Justyna Włodarczyk-Madejska jest asystentem w Zakładzie Kryminologii Instytutu Nauk Prawnych Polskiej Akademii Nauk oraz pracownikiem Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości.

¹ Dopuszczalne jest stosowanie kar kryminalnych – w sytuacji określonej przepisami.

² Dz. U. z 2014 r. poz. 382 ze zm. – dalej: u.p.n.

³ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Warszawa 1925, s. 34–51; S. Batawia, *Znaczenie badań nad nieletnimi przestępcami dla kryminologii*, w: S. Batawia, J. Budkiewicz, M. Skrzywań-Zebrowska, *Badania nad nieletnimi przestępcami. Pocucia moralne*, Warszawa 1929, s. 13–16 i 18–19; M. Siewierski, *Kodeks karny i prawo o wykroczeniach. Komentarz*, Warszawa 1958, s. 122–123, wraz z przypisami; A. Grześkowiak, *Postępowanie w sprawach nieletnich (polskie prawo nieletnich)*, Toruń 1986, s. 15–16 za: V. Konarska-Wrzošek, *Zakład poprawczy czy zakład karny dla nieletnich?*, w: *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, A. Rzepliński (red.), I. Rzeplińska (red.), M. Nielączna (red.), P. Wiktorska (red.), Warszawa 2013, s. 891–893. Andrzej Mogilnicki wskazuje: „że dziecko, które spełniło przestępstwo, jest w ścisłym związku z dzieckiem opuszczonym, zaniedbanem i krzywdzonym, że największy kontyngens przestępców dają dzieci ulicy, o które nikt się nie troszczy, nad którymi nikt nie czuwa”, i dalej: „Teoria jednołonośnie wypowiedziała się za tem, że system walki z przestępczością dzieci musi ulec radykalnej zmianie, że nie można karać dziecka ani za to, że nie ma ono rodziców, ani za to, że jest głodne i zziębnięte, ani za to, że nie wychowano go należycie i nie wpojono w nie zasad etycznych” (A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo...*, za: V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania z nieletnimi w Polsce*, Warszawa 2013, s. 40).

liberalizmu i pobłażania nieletnim i ich nagannym zachowaniom. Należy ją raczej postrzegać jako wynik wielopokoleniowych doświadczeń podpartych badaniami naukowymi dotyczącymi m.in. społecznych kosztów związanych z poszczególnymi reakcjami na zachowania nieletnich⁴, czy też psychologiczną analizą tzw. kryzysu wieku dorastania⁵. Popęlenie czynu karalnego, to bez wątpienia naruszenie dóbr i wartości chronionych prawem, ale – w odniesieniu do ludzi młodych – to także, a może przede wszystkim, uniemożliwienie wejścia w odpowiednie role społeczne i ich realizację, a zatem pewnego rodzaju skrzywdzenie samego siebie⁶.

Rozważania o nieletnich, jak również o modelu postępowania z tą kategorią sprawców, należy niewątpliwie uzupełnić danymi o przestępczości. Ustalenie rzeczywistych rozmiarów tego zjawiska wymaga sięgnięcia do kilku rodzajów źródeł. W niniejszym opracowaniu uwaga zostanie poświęcona tylko jednemu z nich, mianowicie statystykom policyjnym, zawierającym informacje o przestępczości zarejestrowanej. Źródło to należy traktować jako niepełne i dostarczające informacji głównie w zakresie liczby popełnionych i zarejestrowanych czynów karalnych w okresie od 1990 do 2013 roku, a zatem tylko jednej z przesłanek stanowiącej podstawę wszczęcia postępowania. Celem opracowania nie jest szczegółowa analiza statystyczna przestępczości nieletnich, a jedynie ich ogólna charakterystyka, uwzględniająca lata 2004–2013 (ostatnią dekadę dostępną w statystykach policyjnych). Należy zaznaczyć, iż wykazywane w tych statystykach liczby bezwzględne dotyczące popełnionych czynów karalnych charakteryzuje duża zmienność na przestrzeni wskazanego okresu. W 2004 roku stwierdzono 70 107 czynów popełnionych przez nieletnich sprawców (tj. 4,8% wszystkich przestępstw stwierdzonych). Po 2004 roku odnotowano wzrost – do poziomu 77 515 w roku 2006 (6,0% ogółu). Kolejny wzrost widoczny jest w latach 2008–2011 (z 74 219 do 101 026, odpowiednio: 6,7%; 7,5%; 8,7% ogółu). Po 2011 roku liczba stwierdzonych czynów przybiera tendencję spadkową, osiągając w roku 2012 poziom 94 186 (tj. o 7% mniej w porównaniu z rokiem poprzednim), a w roku 2013 – 71 642 (tj. o 24% mniej w stosunku do roku poprzedniego)⁷. W latach 2012–2013 udział czynów

⁴ P. Stepniak, *Więzienia dla nieletnich w opinii menadżerów więziennictwa*, „Archiwum Kryminologii”, t. XXIX–XXX, 2007–2008, Warszawa 2009, s. 439 za: V. Konarska-Wrzosek, *Zakład poprawczy...*, s. 893. Z badań tych wynika, że stosowanie kar kryminalnych wobec nieletnich nie przynosi pozytywnych rezultatów, nie nasila poczucia strachu, nie dyscyplinuje, a dodatkowo – co istotne – nie wpływa pozytywnie na zmianę postaw i zachowań, w dalszej konsekwencji zaś trwale kieruje nieletniego na margines życia społecznego.

⁵ Z. Majchrzyk, *Nieletni i świadek w sądzie*, Warszawa 2014, s. 128. Autor wskazuje, że wiek 13–16 lat to kryzys w dorastaniu. Dokonują się wówczas zmiany biologiczne i psychiczne. Zmianom tym towarzyszą różnorodne wstrząsy w psychice, źródłem których może być nierównomierny rozwój. Dodatkowo Violetta Konarska-Wrzosek (powołując się na opracowanie H. J. Albrechta, *Ewolucja prawa karnego nieletnich w Niemczech*, w: *Problemy postępowania w sprawach nieletnich*, T. Bojarski (red.) [i in.], Lublin 2008, s. 188) podkreśla, iż nieracjonalne byłoby traktowanie w jednakowy sposób tak sprawców dorosłych, jak i nieletnich z uwagi na ryzyko wykluczenia społecznego znacznej części społeczeństwa. Podkreśla – w oparciu o badania naukowe – że naruszanie norm społecznych (także prawnokarnych), to zjawisko wpisane w rozwój jednostki, które – co do zasady – charakteryzuje wyrośnięcie z nich (V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, s. 30).

⁶ G. Harasimiak, *Określenie czynu karalnego jako podstawy odpowiedzialności w polskim modelu postępowania z nieletnimi*, w: *Problemy wymiaru sprawiedliwości. Księga Jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, A. Blachnio-Parzych (red.), J. Jakubowska-Hara (red.), J. Kosonoga (red.), H. Kuczyńska (red.), Warszawa 2013, s. 698.

⁷ Podawane są wartości za rok 2012 oraz 2013 z uwagi na fakt, iż od 1 stycznia 2013 roku z przyczyn technologicznych nastąpiła zmiana systemu statystycznego Policji. Mimo że dotychczasowy program różni się od aktualnego, zostały przeprowadzone testy i modyfikacje pozwalające na porównywanie danych z roku 2013 z danymi pochodzącymi z lat ubiegłych. (*Raport o stanie bezpieczeństwa 2013*, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Warszawa 2014, s. 11).

karalnych popełnionych przez nieletnich w ogóle przestępstw stwierdzonych wyniósł 8,4% i 6,7%. Na przestrzeni lat 2004–2013, zmienił się również rodzaj popełnianych czynów. Można mówić o zmniejszeniu się liczby popełnianych zabójstw (z 11 do 4), uszczerbku na zdrowiu (z 3260 do 2624) czy kradzieży z włamaniem (z 10 989 do 6201) oraz zwiększaniu – przestępstwa zgwałcenia (z 95 do 106), udziału w bójce lub pobiciu (z 2175 do 2217) oraz kradzieży rozbójniczej/rozboju/wymuszenia (z 9558 do 9701)⁸. Należy zauważyć, że tendencja ta – także w tym obszarze – nie ma jednolitego charakteru.

1. PRZESŁANKI UMIESZCZANIA NIELETNICH W MŁODZIEŻOWYCH OŚRODKACH WYCHOWAWCZYCH I ZAKŁADACH POPRAWCZYCH

Ustawodawca w art. 6 u.p.n. zamieścił katalog środków możliwych do zastosowania wobec nieletnich. Znajdują się w nim środki dotyczące samego nieletniego, środki dotyczące nieletniego, ale obarczające rodziców/opiekuna ich wykonaniem oraz środki odnoszące się do rodziców. Katalog ten, poza sądowymi formami oddziaływania na nieletnich, przewiduje również inne – pozasądowe – w tym przekazanie sprawy nieletniego szkole/organizacji młodzieżowej, do których nieletni uczęszcza/przynależy⁹. Wszystkie wymienione środki mają zastosowanie wobec nieletnich, którzy popełnili czyn karalny (w tym również: zakaz prowadzenia pojazdu, przepadek rzeczy uzyskanych w związku z popełnieniem czynu), większość natomiast – wobec nieletnich wykazujących przejawy demoralizacji¹⁰. Warto zaznaczyć, iż środki tak wychowawcze, jak i poprawcze (od stycznia 2014 r.) sędzia orzeka w postępowaniu jednolitym¹¹, przekazując – jak dotychczas – informację o powyższym do Krajowego Rejestru Karnego¹².

Z uwagi na przedmiot niniejszego opracowania w części tej szczegółowo zostaną omówione dwa środki z wymienionych w art. 6 u.p.n.: umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz umieszczenie w zakładzie poprawczym. Stosowanie obu z nich wiąże się z koniecznością zmiany środowiska wychowawczego nieletniego.

Młodzieżowy ośrodek wychowawczy¹³ to placówka o charakterze resocjalizacyjno-wychowawczym lub resocjalizacyjno-rewalidacyjnym. Pierwszy rodzaj

⁸ Statystyki przestępczości nieletnich dostępne na stronie głównej Policji.

⁹ V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, s. 76.

¹⁰ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Wydanie I, LexisNexis, Warszawa 2014, s. 62–66.

¹¹ W ustawie z dnia 30 sierpnia 2013 r. o zmianie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2013 poz. 1165), nowelizującej u.p.n., zrezygnowano z podziału postępowania na opiekuńczo-wychowawcze (w którym orzekane były środki wychowawcze) oraz poprawcze (w którym możliwe było orzeczenie zakładu poprawczego). Od stycznia 2014 r. wszystkie środki orzekane są w ramach jednolitego postępowania.

¹² Art. 1 ust. 2 pkt 6 i 10 ustawy z 24.05.2000 r. o Krajowym Rejestrze Karnym (Dz. U. z 2012 r. poz. 654 ze zm.), dostęp na stronie internetowej: <http://isip.sejm.gov.pl/Download?id=WDU20000500580&type=3> dnia 03.09.2015.

¹³ Katarzyna Drapała oraz Roman Kulma na podstawie przeprowadzonych badań nad powrotnością do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze twierdzą, że umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym stanowi drugi najczęściej orzekany środek (wraz z – orzekanym dotychczas, do 2012 r. – umieszczeniem w młodzieżowym ośrodku socjoterapii). Autorzy zwracają uwagę na tę placówkę w kontekście efektywności pracy resocjalizacyjnej. Podkreślają, że 35% wychowanków zakładów poprawczych, którzy wcześniej przebywali w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, ponownie popełniło czyn karalny (K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich opuszczających zakłady poprawcze (raport z badań)*, „Prawo w Działaniu” 2014/19, s. 224).

skierowany jest do dzieci i młodzieży nieprzystosowanych społecznie, wymagających specjalnego oddziaływania: organizacji nauki czy metod pracy oraz wychowania i resocjalizacji. Rodzaj drugi natomiast przeznaczony jest dla dzieci i młodzieży, u których zdiagnozowane zostało upośledzenie umysłowe w stopniu lekkim. Do zadań ośrodka zalicza się: eliminację przyczyn oraz przejawów nieprzystosowania społecznego, jak również przygotowanie wychowanków do życia według obowiązujących norm prawnych i społecznych. Zadania te realizowane są w dwojaki sposób: poprzez organizację zajęć, w tym: resocjalizacyjnych, terapeutycznych, rewalidacyjnych i profilaktyczno-wychowawczych (których celem jest nauka prawidłowych postaw życiowych) oraz w formie świadczenia pomocy psychologiczno-pedagogicznej¹⁴.

Przesłanką umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym jest dobro nieletniego, wymagające interwencji w postaci zmiany środowiska wychowawczego, w którym dostrzeżone zostały następujące czynniki: zawiniona lub niezawiniona niewydolność wychowawcza oraz niekorzystny lub demoralizujący wpływ. Wyeliminowanie tych okoliczności nie byłoby przy tym możliwe przy zastosowaniu pozostałych środków, a co za tym idzie – pozostawieniu nieletniego w dotychczasowym środowisku¹⁵.

Zakład poprawczy jest najsurowszym środkiem zamieszczonym w katalogu art. 6 u.p.n. Został on przejęty z kodeksu karnego z 1932 r. i – mimo że stanowi pewną formę pozbawienia wolności – nie pełni funkcji kary. Orzeczenia tego środka mogą mieć dwojaką postać: bezwzględne umieszczenie w zakładzie poprawczym oraz umieszczenie z warunkowym zawieszeniem jego wykonania¹⁶. Sam środek traktowany jest jako odmiana środka wychowawczego¹⁷, którego przeznaczenie skupia się wokół nieletnich wysoce zdemoralizowanych, wymagających oddziaływania edukacyjno-wychowawczego przeprowadzonego w warunkach uwzględniających surowszą dyscyplinę, wzmoczony nadzór, a także zabezpieczenia uniemożliwiające samodzielne oddalenie. Należy pamiętać, iż celem orzeczenia (jak również wykonywania) tego rodzaju środka – adekwatnie do środków wychowawczych – jest wychowanie nieletniego¹⁸, jego resocjalizacja dążąca do zmiany postaw na społecznie pożądane oraz zapewniająca prawidłowy rozwój osobowości nieletniego, a ponadto kształtująca pozytywne zainteresowania i motywacje oraz odpowiedni system wartości i zasad współżycia społecznego. Zadania te realizowane są przede wszystkim poprzez nauczanie, wychowanie, przygotowanie do zawodu oraz zorganizowanie czasu wolnego¹⁹.

Artykuł 10 u.p.n. definiuje przesłanki niezbędne do orzeczenia wobec nieletniego umieszczenia w zakładzie poprawczym. Jest to popełnienie czynu karalnego, wysoki stopień demoralizacji, okoliczności i charakter czynu, nieskuteczność środków

¹⁴ V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania...*, s. 96–97.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, s. 76.

¹⁷ T. Bojarski, *Odpowiedzialność nieletnich w prawie polskim*, w: *Postępowanie z nieletnimi. Orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*, [red.] T. Bojarski, Lublin 1998, s. 23 za: V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania...*, s. 104.

¹⁸ A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1984, s. 51; A. Krukowski, *Zakłady poprawcze i przepisy prawa. Zmiany modelowe*, „Gazeta Prawnicza” 1986/8, s. 6; B. Kowalska-Ehrlich, *Młodzież nieprzystosowana społecznie a prawo*, Warszawa 1988, s. 190; V. Konarska-Wrzošek, *Ochrona nieletnich przed demoralizacją i przestępczością w ujęciu ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich*, PiP 1999/5, s. 55 za: V. Konarska-Wrzošek, *Prawny system postępowania...*, s. 105.

¹⁹ K. Drapała, R. Kulma, *Powrotność do przestępstwa nieletnich...*, s. 209.

wychowawczych bądź też brak pozytywnej prognozy w przypadku ich stosowania. Jako warunki bezwzględne wskazuje się pierwsze cztery z ww. oraz wiek nieletniego (od 13 lat). Czyn karalny ma odpowiadać randze przestępstwa. Jego charakter i okoliczności popełnienia mają wskazywać na negatywną postawę nieletniego wobec wartości i norm społecznych. Wysoki stopień demoralizacji jest oceniany m.in. na podstawie bezwzględności nieletniego przy popełnieniu czynu, jego braku empatii wobec krzywdy i cierpienia drugiego człowieka oraz motywacji, czyli np. chęci osiągnięcia korzyści materialnej czy dążenia do odwetu, a także umyślności i premedytacji. Przesłankę braku pozytywnej prognozy w przypadku zastosowania innych środków wychowawczych uznaje się za fakultatywną, bowiem sąd może umieścić nieletniego w zakładzie poprawczym także wówczas, gdy uprzednio nie stosował wobec niego takich środków²⁰. Takie sformułowanie art. 10²¹ powoduje, że zakład poprawczy może być stosowany wyłącznie jako *ultima ratio*, czyli ostateczność podyktowana względami wychowawczymi²².

2. WYNIKI PRZEPROWADZONYCH BADAŃ

2.1. Metodologia badań

Badanie zostało przeprowadzone na zlecenie Ministerstwa Sprawiedliwości, w ramach projektu „Stosowanie środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych oraz środka poprawczego przez sądy rodzinne i nieletnich w świetle danych statystycznych i badań aktowych”. Celem badania była szczegółowa analiza stosowania przez sądy rodzinne i nieletnich środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym oraz środka poprawczego, szczególnie w kontekście zaleceń zawartych w opiniach rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych²³ oraz zespołów diagnostycznych schronisk dla nieletnich.

Postawiono sobie następujące pytania badawcze:

- 1) Kim są nieletni, wobec których sędziowie wydają decyzję o zastosowaniu izolacyjnego środka wychowawczego oraz środka poprawczego?
- 2) W jakich sprawach sędziowie dla nieletnich zlecają przeprowadzenie dowodu w postaci sporządzenia opinii diagnostycznej?
- 3) Jakie pytania sędziowie dla nieletnich kierują do zespołów diagnostycznych w wydawanych postanowieniach?
- 4) Jakie elementy zawierają sporządzone przez zespoły diagnostyczne opinie?
- 5) Jakie metody oraz techniki zostały wykorzystane przez zespoły diagnostyczne do sporządzenia opinii?
- 6) Czy sędziowie dla nieletnich sugerują się zaleceniami zespołów diagnostycznych w zakresie zastosowania odpowiednich środków wychowawczych lub poprawczych?

²⁰ T. Bojarski, E. Kruk, E. Skrętowicz, *Ustawa o postępowaniu...*, s. 91–93.

²¹ Podobne regulacje nie zostały wprowadzone w zakresie stosowania pozostałych środków.

²² V. Konarska-Wrzosek, *Prawny system postępowania...*, s. 107.

²³ Autorka opracowania używa nazwy obowiązującej do dnia 1.01.2016 r., z uwagi na fakt, iż przedmiotem badań były sprawy, w których prawomocne orzeczenia zostały wydane w 2014 r., a zatem opinie diagnostyczne zostały w przedmiotowych sprawach faktycznie sporządzone przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne.

- 7) Jak często strony postępowania prowadzonego wobec nieletniego odwołują się od wydanego w sprawie orzeczenia?
- 8) W jakich sprawach strony postępowania składają wniosek o sporządzenie uzasadnienia?
- 9) Jakimi innymi dowodami w sprawie dysponuje sędzia dla nieletnich przy podejmowaniu decyzji o zastosowaniu środka wychowawczego lub poprawczego?
- 10) Jakie czynniki wpływają na decyzję sądu o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego?

Dodatkowo dokonano charakterystyki postępowań sądowych w analizowanych sprawach oraz analizy tzw. innych źródeł wiedzy o nieletnim, a zatem zebranych w sprawach dowodów.

Przedmiot niniejszego opracowania będzie stanowiło jedynie ostatnie z wymienionych pytań, a zatem analiza czynników warunkujących decyzje sądu o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego.

W badanej próbie znalazło się 370 losowo dobranych akt spraw, dotyczących 397 nieletnich, wobec których w 2014 r. sąd orzekł prawomocnie środek wychowawczy w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym lub środek poprawczy. W trakcie badań zebrano również informacje o innych 60 nieletnich, co do których zostały orzeczone inne środki bądź postępowanie w sprawie zostało umorzone.

Narzędziem wykorzystanym do analizy danych zastanych był kwestionariusz ankiety do badania akt spraw sądowych. Składał się on z 89 pytań podzielonych na 7 części, tj.: dane o nieletnim, czyn karalny, przebieg postępowania, opinia zespołu diagnostycznego, wywiad środowiskowy, opinia sądowno-psychiatryczna, opinia o nieletnim ze szkoły. Weryfikacja pytań zawartych w ankiecie nastąpiła w trakcie badania pilotażowego przeprowadzonego w dwóch sądach: Sądzie Rejonowym dla Warszawy-Śródmieścia oraz Sądzie Rejonowym dla Warszawy Pragi-Północ.

2.2. Czynniki warunkujące orzeczenia sądów

Na etapie analizy wyników badań przeprowadzono szczegółową analizę czynników, które wpływają na decyzję sądu o zastosowaniu wobec nieletniego środka wychowawczego w postaci umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, środka poprawczego (w formie bezwzględnej oraz z warunkowym zawieszeniem jego wykonania) oraz tzw. innych środków (łącznie z umorzeniem postępowania). Przyjęto siedem grup czynników, które uznano za mające wpływ na rodzaj orzekanego wobec nieletniego środka. Wyróżniono czynniki: demograficzne, rodziny, zachowania nieletniego w szkole, zachowania nieletniego poza szkołą, wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości, popełnionego czynu, sugestii instytucji pomocniczych. Określono zmienne dla każdego z czynników. Mając na względzie znaczną dysproporcję rozkładu odpowiedzi, do weryfikacji wpływu poszczególnych czynników wybrano zmienne najliczniej odnotowane w każdej z czterech grup nieletnich. Wskazano również zakładane kierunki relacji: prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka wymienionego w art. 6 u.p.n. w odniesieniu do poszczególnych kategorii zmiennych niezależnych.

1. Czynniki demograficzny. Zmienne: wiek, płeć, miejsce zamieszkania.
Zakładany kierunek: środek poprawczy jest orzekany częściej wobec starszych chłopców, pochodzących z terenów miejskich.
2. Czynniki rodziny. Zmienne: typ rodziny, problemy występujące w rodzinie nieletniego.
Zakładany kierunek: mniejsze prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego istnieje wobec nieletnich, którzy wychowali się w rodzinie pełnej, w której nie występowały problemy w postaci: alkoholizmu i przestępczości/pobyty rodziców w zakładach karnych.
3. Czynniki zachowania nieletniego w szkole. Zmienne: powtarzanie klas, wagary, słabe wyniki w nauce, agresja wobec nauczycieli, agresja wobec rówieśników.
Zakładany kierunek: wobec nieletnich, którzy powtarzają klasy, wagarują, uzyskują słabe wyniki w nauce, są agresywni zarówno wobec nauczycieli, jak i rówieśników istnieje wyższe prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego.
4. Czynniki zachowania nieletniego poza szkołą. Zmienne: problemy wychowawcze, ucieczki z domu, popełnianie czynów karalnych, zachowania agresywne.
Zakładany kierunek: najsurowszy środek jest orzekany częściej wobec nieletnich, którzy sprawiają problemy wychowawcze, dokonują ucieczek z domu/placówki, popełniają czyny karalne oraz zachowują się agresywnie.
5. Czynniki wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości. Zmienne: wcześniejsza sprawa w sądzie, uprzednio stosowane środki wychowawcze, pobyt w młodzieżowym ośrodku socjoterapii.
Zakładany kierunek: prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka zwiększa fakt wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości i orzeczonych środków wychowawczych oraz uprzedni pobyt w młodzieżowym ośrodku socjoterapii.
6. Czynniki popełnionego czynu. Zmienne: kwalifikacja popełnionego czynu, liczba popełnionych czynów.
Zakładany kierunek: środek poprawczy stosowany jest głównie wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynów najpoważniejszych oraz nieletnich, wobec których decyzja zapadła na podstawie popełnienia więcej niż tylko jednego czynu.
7. Czynniki sugestii instytucji pomocniczych. Zmienne: zgodność zaleceń zawartych w opiniach diagnostycznych oraz wywiadach środowiskowych w zakresie orzeczenia konkretnego środka.
Zakładany kierunek: prawdopodobieństwo zastosowania wobec nieletniego konkretnego środka zwiększa wydanie zaleceń w tym zakresie zawartych w opiniach diagnostycznych.

Zmienną zależną był „rodzaj zastosowanego środka”. Pozostałe zmienne, poddane analizie, określono jako zmienne niezależne. Zależności między poszczególnymi zmiennymi zostały sprawdzone przy wykorzystaniu tabel krzyżowych

oraz wybranej miary statystycznej (V Cramera²⁴). Większość z nich okazała się istotna statystycznie.

2.2.1. Czynniki demograficzny

W ramach **czynnika demograficznego** przyjęto trzy zmienne: płeć nieletniego, wiek (w kategoriach: do 14. roku życia, 15 lat, 16 lat, 17 lat i powyżej) oraz miejsce zamieszkania (wieś, miasto małe i średnie – łącznie do 100.000 mieszkańców, oraz miasto duże i bardzo duże – powyżej 100.000 mieszkańców). Analiza danych zawartych w tabelach: 65, 66, 67 potwierdza przyjętą hipotezę. Wobec większości nieletnich dziewcząt sąd zastosował środki wychowawcze (w tym: młodzieżowy ośrodek wychowawczy – 66,7% oraz tzw. inne – 10,3%). Wobec co czwartej zapadło orzeczenie środka poprawczego, przy czym w 19,5% – w formie bezwzględnej. Orzeczenia wobec nieletnich chłopców w ponad połowie przypadków dotyczyły środka poprawczego, w większości w formie bezwzględnej (łącznie 42,7%). Pozostałe 47% stanowiły orzeczenia innych środków, w tym w 33,2% przypadków – młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Na podstawie danych zawartych w tabeli 1 należy stwierdzić, iż zakład poprawczy w formie bezwzględnej stosowany był dwukrotnie częściej wobec nieletnich chłopców, zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem jego wykonania – trzykrotnie częściej. Odwrotna relacja widoczna jest w przypadku orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego – zastosowanie ww. środka wobec dziewcząt było dwukrotnie częstsze (por. tabela 1).

Analizując reakcję sądu na zachowania nieletnich dziewcząt, jak i nieletnich chłopców należy mieć na uwadze dwie zasadnicze kwestie: odsetek dziewcząt w ogóle populacji nieletnich (obliczony na podstawie statystyk sądowych nt. prawomocnych orzeczeń środków wychowawczych i poprawczych²⁵) oraz różny charakter czynów karalnych popełnianych przez nieletnich odmiennej płci. Przystępczość nieletnich dziewcząt stanowi zdecydowaną mniejszość ogółu przestępczości nieletnich, o których mowa powyżej. Dla przykładu w 2014 roku dziewczęta stanowiły 37% ogółu nieletnich, wobec których sąd wydał prawomocne orzeczenie o środku wymienionym w art. 6 u.p.n., na podstawie wykazywanych przejawów demoralizacji, oraz 21% – w kategorii popełnionego czynu karalnego. Odmienny charakter czynów dokonywanych przez nieletnie dziewczęta oraz nieletnich chłopców stanowił natomiast przedmiot dotychczasowych badań, szeroko opisywanych m.in. przez Dagmarę Woźniakowską-Fajst, w tym dla przykładu badań przeprowadzonych przez Stanisława Batawię nad procesem wykołajania się nieletnich przestępców²⁶.

²⁴ V Cramera to miara statystyczna „informująca o sile związku między analizowanymi zmiennymi nominalnymi”. Miara ta pozwala zweryfikować założone hipotezy, tzn. potwierdzić je lub odrzucić. Dopuszczalny błąd pierwszego rodzaju, określający ryzyko odrzucenia hipotezy zerowej, która w rzeczywistości nie jest fałszywa, to 5%. Jeśli prawdopodobieństwo wystąpienia związku między zmiennymi wynosi 5% lub mniej, mówimy o zależności istotnej statystycznie (zapis używany w dalszej części opracowania: $p < 0,05$). Gdy prawdopodobieństwo to jest dużo mniejsze niż 5% można stosować progi 0,01 lub 0,001. Przedział 5–10% świadczy o tendencji do istotności, powyżej 10% natomiast – o zależności nieistotnej statystycznie (zapisywanej dalej jako: „ns”) (*Statystyczny drogowskaz. Praktyczny poradnik analizy danych w naukach społecznych na przykładach z psychologii*, [red.] Sylwia Bedyńska, Aneta Brzezicka, Wydawnictwo SWPS, Warszawa 2007, s. 164–165, 181).

²⁵ Na podstawie danych statystycznych Ministerstwa Sprawiedliwości.

²⁶ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie. Niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010, s. 252–260.

Tabela 1.
Rodzaj zastosowanego środka a płeć

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Płeć	kobieta	N	58	3	17	9	87
		%	66,7%	3,4%	19,5%	10,3%	100,0%
	mężczyzna	N	123	38	158	51	370
		%	33,2%	10,3%	42,7%	13,8%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	60	457
		%	39,6%	9,0%	38,3%	13,1%	100,0%
V Cramera	0,273***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie tabeli 2 zasadne wydaje się twierdzenie o zwiększaniu się prawdopodobieństwa orzeczenia zakładu poprawczego (w formie bezwzględnej oraz z warunkowym zawieszeniem jego wykonania) wraz z wiekiem nieletniego, jak również odwrotnie – mniejszym prawdopodobieństwem orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego wobec starszych nieletnich. Wobec najmłodszej kategorii nieletnich, tj. do 14. roku życia, sądy przede wszystkim stosowały młodzieżowy ośrodek wychowawczy (49,4%), wobec pozostałych grup – zakład poprawczy w formie bezwzględnej (odpowiednio: 47%, 50%, 68,7%). Orzeczenia zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem wykonania stanowiły zdecydowaną mniejszość, jednak – co istotne – prawdopodobieństwo ich orzeczenia zwiększało się dwukrotnie wraz z wiekiem. W przypadku kategorii „inne” nie zauważono znaczących zależności (10–17%).

Słowem komentarza należy przypomnieć, że liczba nieletnich najmłodszych, tj. do 13 roku życia badana przez Witolda Klauza stanowiła niewielki odsetek ogółu przestępczości nieletnich. Dla przykładu w 2004 roku było to 3,79%, w 2008 – 4,36%²⁷. Również czyny najpoważniejsze, wymienione w art. 10 § 2 k.k., co potwierdzają badana Ireny Rzeplińskiej, zdecydowanie częściej popełniane były przez osoby, które ukończyły 16 rok życia²⁸. Podobne wnioski płyną także z badań Beaty Czarneckiej-Działuk, Katarzyny Drapały oraz Anny Więcek-Durańskiej²⁹.

Wobec nieletnich zamieszkujących tereny wiejskie w ponad połowie przypadków zapadło orzeczenie umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Wobec co trzeciego sąd zastosował środek poprawczy, tylko w 7,5% przypadków

²⁷ Por. W. Klaus, *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009, s. 122.

²⁸ I. Rzeplińska, *Kariery kryminalne nieletnich skazanych w warunkach art. 10 § 2 k.k.* [w:] A. Michalska-Warrias, I. Nowikowski, J. Piórkowska-Flieger (red.) *Teoretyczne i praktyczne problemy współczesnego prawa karnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Tadeuszowi Bojarskiemu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011, s. 749–750.

²⁹ B. Czarnecka-Działuk, K. Drapała, A. Więcek-Durańska, *Odpowiedzialność nieletnich za czyny z art. 10 § 2 k.k. przed sądem rodzinnym i przed sądem karnym*, „Archiwum Kryminologii” 2012, tom XXIV, s. 282.

z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Decyzja sądu wobec nieletnich pochodzących z małych i średnich miast w ponad połowie przypadków dotyczyła orzeczenia środka poprawczego, przy czym w 42,2% w formie bezwzględnej. W 34,8% przypadków zapadła decyzja o młodzieżowym ośrodku wychowawczym. Podobne proporcje odnotowano w kategorii nieletnich pochodzących z miast dużych i bardzo dużych. Dane zawarte w tabeli 3 pozwalają na następujące twierdzenia: sądy częściej orzekały młodzieżowy ośrodek wychowawczy w stosunku do nieletnich zamieszkujących tereny wiejskie, zakłady poprawcze w formie bezwzględnej natomiast – wobec nieletnich zamieszkujących tereny miejskie. W przypadku środka poprawczego z warunkowym zawieszeniem wykonania oraz tzw. innych środków nie odnotowano znaczących zależności.

Tabela 2. Rodzaj zastosowanego środka a wiek w chwili popełnienia czynu							
		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Wiek w chwili popełnienia czynu	do 14. roku życia	N	38	7	19	13	77
		%	49,4%	9,1%	24,7%	16,9%	100,0%
	15 lat	N	37	5	47	11	100
		%	37,0%	5,0%	47,0%	11,0%	100,0%
	16 lat	N	30	17	63	16	126
		%	23,8%	13,5%	50,0%	12,7%	100,0%
	17 lat i powyżej	N	1	12	46	8	67
		%	1,5%	17,9%	68,7%	11,9%	100,0%
Ogółem		N	106	41	175	48	370
		%	28,6%	11,1%	47,3%	13,0%	100,0%
V Cramera	0,224***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie analizy danych wymienionych w tabeli 3 można zauważyć, że średnio dla co piątego nieletniego miejscem zamieszkania była wieś. Pozostałe – blisko 80% – zamieszkiwało tereny miejskie. Taki rozkład jest zgodny z terytorialnym rozmieszczeniem przestępczości w miastach i na wsi, opisywanym w dotychczasowej literaturze (stosunek 80:20%)³⁰. Uzasadnienie w tym miejscu znajduje przywołanie teorii Marcusa Felsona – perspektywy działań rutynowych, mówiącej o zależności poziomu przestępczości od podaży okazji przestępczej uwarunkowanej koncentracją celów ataku przestępczego, jak również osłabieniem mechanizmów kontrolnych, w tym osłabieniem tradycyjnych więzi społecznych, zmianą modelu funkcjonowania

³⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2007, s. 215.

rodziny, przemianami dotyczącymi cyklu życia oraz czasu wolnego³¹. Potwierdzenie powyższego znajdujemy w opracowaniu „Efektywność instytucjonalnych form pomocy na rzecz młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym”, w którym analiza wpływu miejsca zamieszkania na przestępczość nieletnich opisywana jest słowami: „Duże znaczenie w kształtowaniu tendencji do popełniania czynów przestępczych ma anonimowość i obniżony poziom społecznej kontroli w środowisku dużych miast. Anonimowość sprzyja tendencjom do depersonalizacji innych osób, zwiększając skłonność do traktowania potencjalnych ofiar jako pozbawionych osobowych własności i praw. Obniżona kontrola społeczna zmniejsza poczucie zagrożenia konsekwencjami³²”.

Tabela 3. Rodzaj zastosowanego środka a miejsce zamieszkania							
			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	Inny	
Miejsce zamieszkania	wieś	N	49	7	22	15	93
		%	52,7%	7,5%	23,7%	16,1%	100,0%
	miasto do 100.000 mieszkańców	N	78	24	94	28	224
		%	34,8%	10,7%	42,0%	12,5%	100,0%
	miasto powyżej 100.000 mieszkańców	N	54	10	59	16	139
		%	38,8%	7,2%	42,4%	11,5%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	59	456
		%	39,7%	9,0%	38,4%	12,9%	100,0%
V Cramera	0,126*						

*Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

2.2.2. Czynniki rodziny

Na potrzeby niniejszej analizy założono, że „czynnikami chroniącymi” przed orzeczeniem środka najsurowszego były: wychowanie w rodzinie pełnej oraz brak problemów w tej rodzinie (alkoholizm, przestępczość/pobyty w zakładzie karnym). Za „czynniki predestynujące” uznano natomiast wychowanie w instytucjach oraz występowanie wyżej wspomnianych problemów. Sprawdzone również, czy fakt posiadania przez nieletniego, którego dotyczyło postępowanie, młodszego i starszego rodzeństwa miał wpływ na podejmowaną przez sąd decyzję. Wszystkie zależności okazały się nieistotne statystycznie, co zadecydowało jednoznacznie o odrzuceniu tej grupy czynników warunkujących decyzję sędziów.

³¹ Tamże, s. 185–186.

³² *Efektywność instytucjonalnych form pomocy na rzecz młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym*, (red.) Zbigniew B. Gaś, Pracownia Wydawnicza Fundacji „Masz Szansę”, Lublin 2008, s. 186.

Tabela 4. Rodzaj zastosowanego środka a typ rodziny							
		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Rodzina nieletniego	pełna*	N	106	24	93	39	262
		%	40,5%	9,2%	35,5%	14,9%	100,0%
	samotne wychowanie	N	42	12	46	15	115
		%	36,5%	10,4%	40,0%	13,0%	100,0%
	instytucje	N	32	5	35	4	76
		%	42,1%	6,6%	46,1%	5,3%	100,0%
Ogółem		N	180	41	174	58	453
		%	39,7%	9,1%	38,4%	12,8%	100,0%
V Cramera	0,09 (ns ³³)						

*Łącznie kategorie: pełna, zrekonstruowana, rodzina zastępcza.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 5. Rodzaj zastosowanego środka a posiadanie starszego rodzeństwa							
		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Ma starsze rodzeństwo	nie	N	57	13	62	14	146
		%	39,0%	8,9%	42,5%	9,6%	100,0%
	tak	N	121	26	103	32	282
		%	42,9%	9,2%	36,5%	11,3%	100,0%
Ogółem		N	178	39	165	46	428
		%	41,6%	9,1%	38,6%	10,7%	100,0%
V Cramera	0,059 (ns ³⁴)						

Źródło: opracowanie własne.

W literaturze podkreśla się niepodważalny wpływ środowiska rodzinnego na wychowanie młodego człowieka. Środowisko to – zdaniem Heleny Kołakowskiej-Przełomiec i Dobrochny Wójcik – może przyczynić się również do rozwoju niedostosowania społecznego (jako efektu szeroko rozumianej kontrsocjalizacji)³⁵. „Czynniki ryzyka” mogące mieć wpływ na powyższe dzielone są często na dwie grupy: zewnętrzne i wewnętrzne. Do pierwszej zalicza się: system wartości danego

³³ Por. przypis 25.

³⁴ Tamże.

³⁵ H. Kołakowska-Przełomiec, D. Wójcik, *Selekcja nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław 1990, s. 84.

Tabela 6.
Rodzaj zastosowanego środka a posiadanie młodszego rodzeństwa

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Ma młodszego rodzeństwo	nie	N	73	15	59	20	167
		%	43,7%	9,0%	35,3%	12,0%	100,0%
	tak	N	105	24	106	26	261
		%	40,2%	9,2%	40,6%	10,0%	100,0%
Ogółem		N	178	39	165	46	428
		%	41,6%	9,1%	38,6%	10,7%	100,0%
V Cramera	0,058 (ns ³⁶)						

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 7.
Rodzaj orzeczonego środka a alkoholizm matki

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Problemy dotyczące matki – alkoholizm	nie	N	115	30	110	27	282
		%	40,8%	10,6%	39,0%	9,6%	100,0%
	tak	N	43	7	51	9	110
		%	39,1%	6,4%	46,4%	8,2%	100,0%
Ogółem		N	158	37	161	36	392
		%	40,3%	9,4%	41,1%	9,2%	100,0%
V Cramera	0,084 (ns ³⁷)						

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 8.
Rodzaj zastosowanego środka a przestępczość/pobyt matki w zakładzie karnym

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Problemy dotyczące matki – przestępczość/pobyt w zakładzie karnym	nie	N	143	30	146	30	349
		%	41,0%	8,6%	41,8%	8,6%	100,0%
	tak	N	15	7	15	6	43
		%	34,9%	16,3%	34,9%	14,0%	100,0%
Ogółem		N	158	37	161	36	392
		%	40,3%	9,4%	41,1%	9,2%	100,0%
V Cramera	0,106 (ns)						

Źródło: opracowanie własne.

³⁶ Tamże.

³⁷ Tamże.

Tabela 9.
Rodzaj zastosowanego środka a alkoholizm ojca

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy dotyczące ojca –alkoholizm	nie	N	75	17	63	18	173
		%	43,4%	9,8%	36,4%	10,4%	100,0%
	tak	N	83	18	94	18	213
		%	39,0%	8,5%	44,1%	8,5%	100,0%
Ogółem		N	158	35	157	36	386
		%	40,9%	9,1%	40,7%	9,3%	100,0%
V Cramera	0,079 (ns ³⁸)						

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 10.
Rodzaj zastosowanego środka a przestępczość/pobyt ojca w zakładzie karnym

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy dotyczące ojca – przestępczość/ pobyt w zakładzie karnym	nie	N	109	21	95	22	247
		%	44,1%	8,5%	38,5%	8,9%	100,0%
	tak	N	49	14	62	14	139
		%	35,3%	10,1%	44,6%	10,1%	100,0%
Ogółem		N	158	35	157	36	386
		%	40,9%	9,1%	40,7%	9,3%	100,0%
V Cramera	0,087 (ns ³⁹)						

Źródło: opracowanie własne.

społeczeństwa, sytuację polityczną i społeczno-ekonomiczną społeczeństwa, miejsce rodziny w strukturze społecznej, zakres swobody i możliwości dążenia do osiągnięcia celów oraz historycznie ukształtowany model rodziny. Czynniki wewnętrznymi są natomiast: ukształtowanie ról społecznych w rodzinie, styl wychowania i klimat uczuciowy, osobowość i stan zdrowia, wzory zachowania w rodzinie⁴⁰. Czynniki te oddziałują na siebie nawzajem. Oznacza to dokładnie, że kształt jednego z nich wpływa na kształt pozostałych. Wszystkie natomiast definiują sytuację społeczną rodziny, w której następuje socjalizacja młodego człowieka. Mając na względzie powyższe można założyć, że zmienne określone w hipotezie rodziny, tj. struktura rodziny i występujące w niej problemy przyczyniły się do zachowań badanych nieletnich. Stanowisko takie należy uzasadnić wpływem rozpadu

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ J. Blachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 326–328.

rodziny i opuszczenia domu rodzinnego przez rodzica na więzi emocjonalne oraz psychikę dziecka⁴¹, jak również osłabieniem czy nawet zerwaniem więzi emocjonalnej z rodzicem nadużywającym substancji psychoaktywnych/środków odurzających czy podejmującym zachowania niezgodne z prawem. Rodziny, w których występuje którykolwiek z ww. problemów określane są słowami „*takie rodziny są wprost rozsadzane od wewnątrz bądź ciągiem konfliktów przerażających się często w awantury, niekiedy zagrażające nawet życiu lub zdrowiu członków rodziny, bądź uzależnieniem prowadzącym do ignorowania potrzeb członków rodziny*”⁴². Witold Klaus pisze wprost, że olbrzymim problemem w takich rodzinach jest alkoholizm, z uwagi na fakt iż powoduje poważne zaburzenia atmosfery wychowawczej definiowanej w dwojaki sposób: jako stosunek rodzica do dziecka oraz w kontekście sytuacji materialnej. W pierwszym aspekcie wymienia m.in. wymierzanie niezasłużonych kar i brak poczucia bezpieczeństwa, w drugim natomiast – brak przyzwyczajonych ubrań i rozrywek kulturalnych⁴³.

Negatywny wpływ przestępczość członków rodziny omawiany jest w dwóch kategoriach: zachowań skierowanych przeciwko rodzinie oraz zachowań podejmowanych przeciwko osobom spoza rodziny. Podłożem pierwszych jest bardzo często problem zdefiniowany powyżej jako używanie lub nadużywanie pewnych substancji. Drugie natomiast skutkują równie często pobytom rodzica w zakładzie karnym. Wyniki dotychczas przeprowadzonych badań pokazują negatywne skutki nieobecności rodzica w domu – w tym m.in. Friedman i Esselstyn napisali o niższym poziomie samooceny oraz przystosowania społecznego i szkolnego występującym u dzieci po 6-miesięcznej rozłące⁴⁴. Należy również wspomnieć, o wpływie zachowań przestępczych rodziców na ich wyuczenie przez dzieci. Potwierdzają to niewątpliwie kryminologiczne teorie uczenia się takie jak: teoria uczenia się zachowań przestępnych Edwina Sutherlanda oraz teoria społecznego uczenia się Alberta Bandury. Podsumowując warto zauważyć, że rodzina ma znaczący wpływ na zachowanie nieletniego. Niemniej jednak, o ile sąd dla nieletnich orzekający izolacyjny środek wychowawczy powinien uwzględniać środowisko rodzinne, tak przy orzekaniu środka poprawczego występują inne przesłanki, omówione w części 1.

2.2.3. Czynniki zachowania nieletniego w szkole

Założono, że wobec nieletnich, którzy powtarzali klasy, wagarowali, osiągnęli słabe wyniki w nauce, byli agresywni, istniało wyższe prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka.

Sprawy nieletnich, którzy powtarzali klasy – blisko dwukrotnie częściej kończyły się orzeczeniem zakładu poprawczego w formie bezwzględnej. Trochę częściej również orzekano wobec takich nieletnich środków poprawczych z warunkowym zawieszeniem. W blisko połowie przypadków niepowtarzania klas szkolnych sąd podejmował decyzję o zastosowaniu wobec nieletniego młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz tzw. innych środków (blisko czterokrotnie częściej). Można zatem powiedzieć, iż w około 65% przypadków fakt niepowtarzania klas szkolnych gwarantował orzeczenie środka wychowawczego bądź umorzenie postępowania (por. tabela 11).

⁴¹ Tamże, s. 340.

⁴² Tamże, s. 345.

⁴³ W. Klaus, *Dziecko przed sądem...*, s. 242.

⁴⁴ Tamże, s. 242 i następane.

Tabela 11.
Rodzaj zastosowanego środka a powtarzanie klas

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w szkole – powtarzanie klas	nie	N	71	13	44	31	159
		%	44,7%	8,2%	27,7%	19,5%	100,0%
	tak	N	109	27	127	15	278
		%	39,2%	9,7%	45,7%	5,4%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Cramera	0,255***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku wagarów/ucieczek ze szkoły zależność miała charakter odwrotny. Nieletni, którzy opuszczali zajęcia szkolne, częściej byli kierowani do młodzieżowych ośrodków wychowawczych (44,3%), rzadziej do zakładów poprawczych (38,4%) i innych (8%). W przypadku środka poprawczego w formie zawieszony nie odnotowano znaczących różnic (por. tabela 12).

Tabela 12.
Rodzaj zastosowanego środka a wagary/ucieczki ze szkoły

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w szkole – wagary/ucieczki ze szkoły	nie	N	31	9	42	19	101
		%	30,7%	8,9%	41,6%	18,8%	100,0%
	tak	N	149	31	129	27	336
		%	44,3%	9,2%	38,4%	8,0%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Cramera	0,168*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

Podobna zależność pojawiła się w przypadku zmiennej „słabe wyniki w nauce”. W stosunku do nieletnich mających problem z nauką sądy częściej stosowały młodzieżowe ośrodki wychowawcze (45,7%) oraz rzadziej pozostałe środki (por. tabela 13).

Tabela 13.
Rodzaj zastosowanego środka a słabe wyniki w nauce

		Rodzaj zastosowanego środka					Ogółem
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Problemy nieletniego w szkole – słabe wyniki w nauce	nie	N	53	5	80	21	159
		%	33,3%	3,1%	50,3%	13,2%	100,0%
	tak	N	127	35	91	25	278
		%	45,7%	12,6%	32,7%	9,0%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Cramera	0,231***						

***Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Agresja wobec nauczycieli zwiększała prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego (w formie bezwzględnej oraz z warunkowym zawieszeniem wykonania, odpowiednio o 8,5 p.p. oraz 3,3 p.p.) oraz zmniejszała orzeczenie młodzieżowego ośrodka wychowawczego (około 2 p.p.), jak również tzw. innych środków (ponad trzykrotnie) – por. tabela 14.

Tabela 14.
Rodzaj zastosowanego środka a agresja wobec nauczycieli

		Rodzaj zastosowanego środka					Ogółem
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Problemy nieletniego w szkole – agresja wobec nauczycieli	nie	N	120	23	104	40	287
		%	41,8%	8,0%	36,2%	13,9%	100,0%
	tak	N	60	17	67	6	150
		%	40,0%	11,3%	44,7%	4,0%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Cramera	0,168*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

Podobna zależność i podobne proporcje wystąpiły w zmiennej „zachowania agresywne wobec rówieśników w szkole” (por. tabela 15). Można zatem powiedzieć, iż wobec nieletnich, którzy powtarzali klasy, zachowywali się agresywnie zarówno wobec nauczycieli, jak i rówieśników, istniało wyższe prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego (także w formie bezwzględnej). Prawdopodobieństwo orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego zwiększało natomiast problem opuszczania zajęć szkolnych oraz osiągnięcia słabych wyników w nauce.

Tabela 15.
Rodzaj zastosowanego środka a agresja wobec rówieśników

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Problemy nieletniego w szkole – agresja wobec rówieśników	nie	N	105	22	87	39	253
		%	41,5%	8,7%	34,4%	15,4%	100,0%
	tak	N	75	18	84	7	184
		%	40,8%	9,8%	45,7%	3,8%	100,0%
Ogółem		N	180	40	171	46	437
		%	41,2%	9,2%	39,1%	10,5%	100,0%
V Cramera	0,199***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowując hipotezę „zachowania w szkole”, należy wskazać funkcjonujące w literaturze stanowisko wykazujące związki przestępczości nieletnich ze stwarzaniem problemów szkolnych. Dagmara Woźniakowska-Fajst pisze: „*wiadomo, że nieletni sprawcy czynów karalnych są na ogół złymi uczniami, źle się zachowują, wagarują, często przerywają naukę i mają duże opóźnienia szkolne. Ich trudności szkolne łączą się ściśle z problemami wychowawczymi*⁴⁵”. Zaznacza przy tym, że dzieci doświadczające niepowodzeń szkolnych, które nie mogą liczyć na pomoc rodziców i nauczycieli, stosując mechanizm obronny, zaczynają unikać szkoły, pogłębiając w ten sposób istniejący problem⁴⁶.

2.2.4. Czynniki zachowania poza szkołą

Czynnik zachowania poza szkołą został sprawdzony przy wykorzystaniu następujących zmiennych: stwarzanie problemów wychowawczych, spożywanie alkoholu, ucieczki z domu/placówki, popełnianie czynów karalnych. Założono, że ww. zachowania zwiększały prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego środka wymienionego w ustawie. Analiza danych zawartych w tabelach 16–20 pozwala na potwierdzenie założeń przyjętego czynnika.

Dane w tabeli 16 dość jednoznacznie wskazują, iż stwarzanie problemów wychowawczych zwiększało prawdopodobieństwo orzeczenia zarówno środka poprawczego, jak i młodzieżowego ośrodka wychowawczego (o około 5% w obu kategoriach). Rzadziej wobec nieletnich stwarzających problemy wychowawcze sąd podjął decyzję o orzeczeniu innego środka bądź o umorzeniu postępowania (blisko trzykrotnie).

Nieletni, którzy dokonywali ucieczek z domu/placówki, częściej byli kierowani do młodzieżowych ośrodków wychowawczych oraz zakładów poprawczych (dla

⁴⁵ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie...*, s. 244.

⁴⁶ Tamże.

ostatniej kategorii różnica około 17 p.p.). Co istotne, zakład poprawczy z warunkowym zawieszeniem wykonania częściej stosowano wobec nieletnich, którzy nie podejmowali takich działań. Wobec tej ostatniej kategorii sąd również znacznie częściej stosował tzw. inne środki bądź umarzał postępowanie (blisko dziewięciokrotnie częściej) – por. tabela 17.

Tabela 16.
Rodzaj zastosowanego środka a stwarzanie problemów wychowawczych

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą – problemy wychowawcze	nie	N	65	15	64	30	174
		%	37,4%	8,6%	36,8%	17,2%	100,0%
	tak	N	116	26	111	16	269
		%	43,1%	9,7%	41,3%	5,9%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Cramera	0,181*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 17.
Rodzaj zastosowanego środka a ucieczki z domu

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą – ucieczki z domu	nie	N	98	26	77	42	243
		%	40,3%	10,7%	31,7%	17,3%	100,0%
	tak	N	83	15	98	4	200
		%	41,5%	7,5%	49,0%	2,0%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Cramera	0,278***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Ucieczki z domu postrzegane są często jako reakcja wynikająca z braku możliwości rozwiązania powstałego konfliktu, a dodatkowo – przyczyniająca się do jego pogłębienia. W literaturze wymienia się zarówno przyczyny, jak i skutki tego zjawiska. Do przyczyn zalicza się: próbę uchylecia się od wymagań, które przekraczają możliwości, uchylanie się od powierzonych obowiązków, rozładowanie lęku przed karą wymierzaną przez dorosłych, kompensacja niepowodzeń doświadczonych

w domu. Negatywnymi skutkami zarówno wagarów i ucieczek mogą być: nawarstwianie się zaległości szkolnych, ryzyko zetknięcia się z substancjami psychoaktywnymi oraz środkami odurzającymi, jak również spotkanie osób zachowujących się w sposób niezgodny z prawem⁴⁷.

Wobec ponad połowy nieletnich, którzy spożywali alkohol poza terenem szkoły, sąd podjął decyzję o zastosowaniu środka poprawczego (łącznie 57,4%), tj. blisko dwukrotnie częściej niż w przypadku nieletnich, którzy nie spożywali alkoholu. Fakt spożywania alkoholu zmniejszył również prawdopodobieństwo orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz tzw. innych (dla tej ostatniej kategorii – ponad sześciokrotnie) – por. tabela 18.

Ponad połowa nieletnich spożywała alkohol poza terenem szkoły. Wpływ stanu odurzenia alkoholem na przestępczość stanowił przedmiot dotychczasowych badań. Podkreśla się, że alkohol bardzo często jest substancją zwiększającą prawdopodobieństwo zaangażowania się w działania niezgodne z prawem⁴⁸. Jako argument podaje się właściwości farmakologiczne alkoholu prowadzące do upośledzenia szeregu wyższych czynności mózgu – osłabienie hamulców moralnych i społecznych, obniżonego samokrytycyzmu, większej skłonności do podejmowania zachowań ryzykownych i działań impulsywnych. Substancja ta jest również postrzegana jako katalizator bądź wręcz bezpośredni czynnik sprawczy zachowań agresywnych⁴⁹.

Tabela 18.							
Rodzaj zastosowanego środka a spożywanie alkoholu poza szkołą							
		Rodzaj zastosowanego środka					Ogółem
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą – alkohol	nie	N	74	13	47	37	171
		%	43,3%	7,6%	27,5%	21,6%	100,0%
	tak	N	107	28	128	9	272
		%	39,3%	10,3%	47,1%	3,3%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Cramera	0,32***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Popęlnianie czynów karalnych przez nieletnich blisko dwukrotnie zwiększało prawdopodobieństwo orzeczenia zakładu poprawczego bez zawieszenia oraz blisko trzykrotnie – zakładu poprawczego z warunkowym zawieszeniem jego wykonania. Wobec nieletnich, którzy dopuścili się czynów karalnych, istniało mniejsze prawdopodobieństwo orzeczenia młodzieżowego ośrodka wychowawczego (również blisko dwukrotnie) oraz tzw. innych (trzykrotnie) – por. tabela 19.

⁴⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia...*, s. 355–356.

⁴⁸ Tamże, s. 393.

⁴⁹ Tamże.

Tabela 19.
Rodzaj zastosowanego środka a popełnianie czynów karalnych

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą – popełnianie czynów karalnych	nie	N	121	12	70	35	238
		%	50,8%	5,0%	29,4%	14,7%	100,0%
	tak	N	60	29	105	11	205
		%	29,3%	14,1%	51,2%	5,4%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Cramera	0,318***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Przejawianie zachowań agresywnych poza szkołą znacząco różnicowało nieletnich w dwóch kategoriach, tj. zakładu poprawczego bez zawieszenia oraz tzw. innych środków. Zachowania agresywne zwiększały prawdopodobieństwo orzeczenia zakładu poprawczego (o około 13%) oraz zmniejszały szansę na tzw. inne (blisko czterokrotnie). W przypadku pozostałych kategorii nie odnotowano znaczących różnic. Można stwierdzić, iż nieletni, którzy nie zachowywali się agresywnie poza szkołą, mieli większą szansę na orzeczenie młodzieżowego ośrodka wychowawczego (por. tabela 20).

Tabela 20.
Rodzaj zastosowanego środka a zachowania agresywne poza szkołą

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Problemy nieletniego w domu i poza szkołą – zachowania agresywne	nie	N	94	21	75	36	226
		%	41,6%	9,3%	33,2%	15,9%	100,0%
	tak	N	87	20	100	10	217
		%	40,1%	9,2%	46,1%	4,6%	100,0%
Ogółem		N	181	41	175	46	443
		%	40,9%	9,3%	39,5%	10,4%	100,0%
V Cramera	0,204***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

2.2.5. Czynniki wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości

Założono, iż nieletni, którzy wcześniej mieli sprawy w sądzie, częściej byli kierowani do zakładów poprawczych. Uznano również, że uprzednio orzeczone

środki wychowawcze wpływały dodatnio na podjęcie decyzji o zastosowaniu najsurowszego środka.

Za wcześniejszy kontakt z wymiarem sprawiedliwości przyjęto co najmniej jedną sprawę wszczętą z powodu popełnionego czynu karalnego bądź wykazywanych przejawów demoralizacji. Zmienna ta dość znacząco wpływała na rodzaj orzeczonego środka. Uprzedni kontakt z wymiarem sprawiedliwości ponad dwukrotnie zwiększał prawdopodobieństwo orzeczenia środka poprawczego, wpłynął dodatnio na podjęcie decyzji o środku poprawczym w formie zawieszony (około 2 p.p.), jak również zmniejszał szansę na zastosowanie: młodzieżowego ośrodka wychowawczego (około 13 p.p.) oraz tzw. innych (blisko siedmiokrotnie) – por. tab. 21.

Tabela 21.
Rodzaj zastosowanego środka a uprzedni kontakt z wymiarem sprawiedliwości z powodu czynu karalnego lub demoralizacji

			Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem
			młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny	
Nieletni miał wcześniej przynajmniej jedną sprawę wszczętą z powodu czynu karalnego/demoralizacji	nie	N	104	18	60	44	226
		%	46,0%	8,0%	26,5%	19,5%	100,0%
	tak	N	71	22	113	6	212
		%	33,5%	10,4%	53,3%	2,8%	100,0%
Ogółem		N	175	40	173	50	438
		%	40,0%	9,1%	39,5%	11,4%	100,0%
V Cramera	0,342***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Twierdzenie o wpływie uprzednio orzeczonych środków na podjęcie decyzji o orzeczeniu zakładu poprawczego uzasadniono w oparciu o trzy zmienne: „orzeczony wcześniej nadzór kuratora”, „wcześniejsze umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym” oraz „uprzedni pobyt w młodzieżowym ośrodku socjoterapii”.

Uprzednio orzeczony nadzór kuratora zwiększał prawdopodobieństwo orzeczenia wobec nieletniego środka poprawczego (blisko dwukrotnie) – por. tabela 22.

Zmienna „uprzedniego umieszczenia w młodzieżowym ośrodku wychowawczym” wręcz wykluczyła szansę na jego ponowne orzeczenie (4,3%) oraz blisko trzykrotnie zwiększyła szansę na skierowanie wychowanka do zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia wykonania tego środka. Trochę częściej wobec nieletnich, co do których stosowano uprzednio młodzieżowy ośrodek wychowawczy, sądy orzekały zakłady poprawcze w formie zawieszony oraz blisko trzykrotnie rzadziej tzw. inne (por. tabela 23).

Tabela 22.
Rodzaj zastosowanego środka a orzeczony wcześniej nadzór kuratora

		Rodzaj zastosowanego środka					Ogółem
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Wobec nieletniego stosowano nadzór kuratora	nie	N	97	17	53	33	200
		%	48,5%	8,5%	26,5%	16,5%	100,0%
	tak	N	82	23	121	18	244
		%	33,6%	9,4%	49,6%	7,4%	100,0%
Ogółem		N	179	40	174	51	444
		%	40,3%	9,0%	39,2%	11,5%	100,0%
V Cramera	0,256***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 23.
Rodzaj zastosowanego środka a wcześniejsze orzeczenie młodzieżowego ośrodka wychowawczego

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Wobec nieletniego stosowano umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym	nie	N	175	31	98	47	351
		%	49,9%	8,8%	27,9%	13,4%	100,0%
	tak	N	4	9	76	4	93
		%	4,3%	9,7%	81,7%	4,3%	100,0%
Ogółem		N	179	40	174	51	444
		%	40,3%	9,0%	39,2%	11,5%	100,0%
V Cramera	0,469***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

Niewątpliwie bardzo zbliżony charakter można zaobserwować w przypadku zmiennej „przedniego pobytu w młodzieżowym ośrodku socjoterapii” (MOS). Blisko dwukrotnie częściej wychowankowie MOS byli kierowani do zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia oraz ponad dwukrotnie rzadziej do młodzieżowego ośrodka wychowawczego. Rzadziej stosowany był wobec nich również środek poprawczy w zawieszeniu oraz tzw. inne środki (o około 4 p.p. dla ostatniej kategorii) – por. tabela 24.

Hipoteza wcześniejszego kontaktu z wymiarem sprawiedliwości, jak również wcześniej orzeczonych środków, pozwala zaobserwować pewną politykę sądów dla nieletnich, mianowicie korzystania ze środków wymienionych w art. 6 u.p.n. z uwzględnieniem gradacji tych środków, tj. od wolnościowych wychowawczych przez izolacyjne, do środka poprawczego. Zwykle najsurowsze środki, w tym

przypadku umieszczenie w młodzieżowym ośrodku wychowawczym, jak i w zakładzie poprawczym stosowane są po wykorzystaniu innych dostępnych możliwości.

Tabela 24.
Rodzaj zastosowanego środka a wcześniejsze umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Wobec nieletniego stosowano umieszczenie w młodzieżowym ośrodku socjoterapii	nie	N	167	35	136	46	384
		%	43,5%	9,1%	35,4%	12,0%	
	tak	N	12	5	38	5	60
		%	20,0%	8,3%	63,3%	8,3%	100,0%
Ogółem		N	179	40	174	51	444
		%	40,3%	9,0%	39,2%	11,5%	100,0%
V Cramera	0,202***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

2.2.6. Czynniki popełnionego czynu

Założono, że popełnienie „czynu najpoważniejszego”, jak również popełnienie więcej niż tylko jednego czynu zwiększało prawdopodobieństwo orzeczenia najsurowszego ze środków. Zmiennymi, które wyznaczono do zweryfikowania przyjętego twierdzenia, były: kwalifikacja prawna czynu (według kategorii najliczniej odnotowanych na etapie badania: przeciwko mieniu, przeciwko życiu i zdrowiu, przeciwko wolności) oraz liczba czynów stanowiących podstawę wydanej w sprawie decyzji (tj. jeden, dwa, trzy, cztery i więcej).

Pierwsza z zależności, tj. rodzaj orzeczonego środka w odniesieniu do kwalifikacji prawnej, okazała się nieistotna statystycznie. Dodatkowo dane zawarte w tabeli 25 pozwalają na twierdzenie, iż częściej w przypadku przestępstw skierowanych przeciwko mieniu sąd stosował wobec nieletnich środek poprawczy w formie bezwzględnej. Wynika to niewątpliwie z faktu, iż „przestępczość poważna nieletnich” stanowiła zdecydowaną mniejszość w ogóle odnotowań, przy czym aż 55 czynów, tj. 80% – uznanych na potrzeby niniejszej analizy za najpoważniejsze – stanowiły te zakwalifikowane z art. 280 k.k., a zatem wpisujące się w kategorię „przeciwko mieniu”. Odnotowano również dziesięć czynów popełnionych przeciwko życiu i zdrowiu oraz trzy zakwalifikowane odpowiednio z art. 197 k.k., art. 124 k.k. i art. 163 k.k. Jak wskazują dane zawarte w tabeli 26 – za czyny skierowane przeciwko życiu i zdrowiu orzeczenie sądu było jednolite – we wszystkich przypadkach zakład poprawczy (w jednym z warunkowym zawieszeniem jego wykonania). Mimo że zależność statystyczna pomiędzy kategorią czynu a rodzajem orzeczonego środka okazała się nieistotna, to niewątpliwie „najpoważniejsza przestępczość nieletnich” co do zasady kończyła się orzeczeniem środka poprawczego. Za wyjątek należy uznać skierowanie nieletniego do młodzieżowego ośrodka wychowawczego w sześciu przypadkach oraz orzeczenie tzw. innych środków (w czterech przypadkach).

Tabela 25. Rodzaj zastosowanego środka a kwalifikacja prawna czynu							
		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Czyn popełniony przez nieletniego	przeciwko mieniu	N	57	19	108	33	217
		%	26,3%	8,8%	49,8%	15,2%	100,0%
	przeciwko życiu i zdrowiu	N	22	8	37	17	84
		%	26,2%	9,5%	44,0%	20,2%	100,0%
	przeciwko wolności	N	10	4	7	5	26
		%	38,5%	15,4%	26,9%	19,2%	100,0%
inne	N	20	10	23	5	58	
	%	34,5%	17,2%	39,7%	8,6%	100,0%	
Ogółem		N	109	41	175	60	385
		%	28,3%	10,6%	45,5%	15,6%	100,0%
V Cramera	0,104 (ns ⁵⁰)						

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 26. Czyny najpoważniejsze nieletnich								
		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem		
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny			
Czyny najpoważniejsze nieletnich	art. 280 k.k.	N	5	7	39	4	55	
		%	9,1%	12,7%	70,9%	7,3%	100,0%	
	art. 156 k.k.	N	0	1	4	0	5	
		%	0,0%	20,0%	80,0%	0,0%	100,0%	
	art. 148 k.k.	N	0	0	5	0	5	
		%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
	art. 197 k.k.	N	0	0	1	0	1	
		%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
	art. 163 k.k.	N	0	0	1	0	1	
		%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	100,0%	
	art. 124 k.k.	N	1	0	0	0	1	
		%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	
	Ogółem		N	6	8	50	4	68
			%	8,8%	11,8%	73,5%	5,9%	100,0%

Źródło: opracowanie własne.

⁵⁰ Por. przypis 25.

Popelnienie jednego bądź dwóch czynów nie różnicowało znacząco badanej próby. W około połowie przypadków stosowany był środek poprawczy, w tym po około 40% odpowiednio w formie zawieszony oraz bezwzględnej. Popelnienie czterech czynów lub więcej sprzyjało orzeczeniu zakładu poprawczego (łącznie 54,8%), oraz zmniejszało prawdopodobieństwo orzeczenia: młodzieżowego ośrodka wychowawczego (19,3%) oraz tzw. innych (8,9%) – por. tabela 27.

Tabela 27. Rodzaj zastosowanego środka a liczba popelnionych czynów							
		Rodzaj zastosowanego środka					Ogółem
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Ile łącznie czynów karalnych dopuścić się nieletni?	1	N	48	8	58	19	133
		%	36,1%	6,0%	43,6%	14,3%	100,0%
	2	N	22	5	29	12	68
		%	32,4%	7,4%	42,6%	17,6%	100,0%
	3	N	12	5	14	5	36
		%	33,3%	13,9%	38,9%	13,9%	100,0%
	4 i więcej	N	26	23	74	12	135
		%	19,3%	17,0%	54,8%	8,9%	100,0%
Ogółem		N	108	41	175	48	372
		%	29,0%	11,0%	47,0%	12,9%	100,0%
V Cramera	0,140*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

2.2.7. Czynniki sugestii instytucji pomocniczych

Weryfikacja hipotezy nastąpiła przy pomocy dwóch pytań zawartych w ankiecie do badania akt spraw sądowych, mianowicie: „czy orzeczono środek, jaki proponował zespół diagnostyczny wydający opinię w sprawie” oraz „czy orzeczono środek, jaki proponował kurator”. Zbieżność sugestii zespołu diagnostycznego z wydanymi w sprawie orzeczeniami przeanalizowano przy uwzględnieniu podmiotu wydającego, tj. rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego (dalej ROD-K) oraz zespołu diagnostycznego schroniska dla nieletnich.

Tabela 28 pozwala na twierdzenie, iż w większości spraw wydane orzeczenie było zbieżne z sugestiami ROD-K (około 85%). Prawdopodobieństwo orzeczenia wobec nieletniego młodzieżowego ośrodka wychowawczego (74,3%) oraz zakładu poprawczego bez warunkowego zawieszenia jego wykonania zwiększało zalecenie w tym kierunku zawarte w opinii diagnostycznej. Odwrotną zależność zaobserwowano w przypadku środka poprawczego w formie zawieszony oraz tzw. innych.

Tabela 28.
Rodzaj zastosowanego środka a zalecenia ROD-K zawarte w opinii diagnostycznej

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Czy orzeczono środek, jaki proponował zespół diagnostyczny ROD-K?	tak	N	133	12	27	7	179
		%	74,3%	6,7%	15,1%	3,9%	100,0%
	nie	N	20	6	4	4	34
		%	58,8%	17,6%	11,8%	11,8%	100,0%
Ogółem		N	153	18	31	11	213
		%	71,8%	8,5%	14,6%	5,2%	100,0%
V Cramera	0,201*						

* Zależność istotna statystycznie, $p < 0,05$.

Źródło: opracowanie własne.

Również w około 85% spraw wydane orzeczenia były zgodne z sugestiami zespołu diagnostycznego schronisk dla nieletnich. Szansę na orzeczenie zakładu poprawczego zwiększała sugestia w tym zakresie zawarta w opinii diagnostycznej – 92,6% orzeczeń zakładu poprawczego była zgodna z zaleceniami (ponad dwukrotnie więcej). Odwrotną zależność odnotowano w przypadku młodzieżowego ośrodka wychowawczego oraz zakładu poprawczego w formie zawieszonyj, tj. w połowie przypadków orzeczeń niezgodnych z sugestiami sąd zdecydował o zakładzie poprawczym z warunkowym zawieszeniem wykonania (por. tabela 29).

Tabela 29.
Rodzaj zastosowanego środka a zalecenia zawarte w opinii diagnostycznej zespołu diagnostycznego schroniska dla nieletnich

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Czy orzeczono środek, jaki proponował zespół diagnostyczny schroniska dla nieletnich?	tak	N	1	8	125	1	135
		%	0,7%	5,9%	92,6%	0,7%	100,0%
	nie	N	2	14	11	0	27
		%	7,4%	51,9%	40,7%	0,0%	100,0%
Ogółem		N	3	22	136	1	162
		%	1,9%	13,6%	84,0%	0,6%	100,0%
V Cramera	0,543***						

*** Istotność statystyczna na poziomie 0,001.

Źródło: opracowanie własne.

61% wydanych w sprawach orzeczeń było zgodnych z sugestiami zawartymi w sporządzonych wywiadach środowiskowych. Zależność między rodzajem zastosowanego środka a zaleceniami kuratora okazała się nieistotna statystycznie (por. tabela 30).

Tabela 30.
Rodzaj zastosowanego środka a sugestie zawarte w wywiadach środowiskowych

		Rodzaj zastosowanego środka				Ogółem	
		młodzieżowy ośrodek wychowawczy	zakład poprawczy z zawieszeniem	zakład poprawczy bez zawieszenia	inny		
Czy orzeczono środek, jaki proponował kurator?	tak	N	46	5	23	8	82
		%	56,1%	6,1%	28,0%	9,8%	100,0%
	nie	N	20	7	18	8	53
		%	37,7%	13,2%	34,0%	15,1%	100,0%
Ogółem		N	66	12	41	16	135
		%	48,9%	8,9%	30,4%	11,9%	100,0%
V Cramera	0,196 (ns ⁵¹)						

Źródło: opracowanie własne.

3. PODSUMOWANIE

Powyższa analiza pozwala odpowiedzieć na pytanie, kim byli nieletni, wobec których sąd orzekł zakład poprawczy (bez warunkowego zawieszenia wykonania) oraz młodzieżowy ośrodek wychowawczy. W celach porównawczych wybrano jedynie te dwie grupy nieletnich. Podstawą podjętej decyzji była porównywalna liczba nieletnich skumulowana w obu kategoriach oraz dość znaczna liczba danych zebranych do obu grup na etapie badań.

Nieletni, co do których sąd podjął decyzję o orzeczeniu środka poprawczego w formie bezwzględnej, to głównie chłopcy (42,7%) w wieku 15 lat i powyżej (około 50%) zamieszkujący tereny miejskie (odpowiednio: 42% dla miast do 100.000 mieszkańców i 42,4% – powyżej 100.000), stwarzający problemy w szkole i w domu, w tym: powtarzający klasy (45,7%), wagarujący (38,4%), osiągający słabe wyniki w nauce (32,7%), będący agresywni wobec nauczycieli oraz rówieśników (odpowiednio: 44,7% i 45,7%), stwarzający problemy wychowawcze (41,3%), dokonujący ucieczek z domu/placówki (49%), spożywający alkohol poza szkołą (47,1%), popełniający czyny karalne (51,2%), zachowujący się agresywnie poza szkołą (46,1%). Nieletni ci w ponad połowie przypadków (53,3%) mieli wcześniej kontakt z wymiarem sprawiedliwości z powodu popełnionego czynu bądź wykazywanych przejawów demoralizacji. Wobec połowy z nich stosowano nadzór kuratora (49,6%), w 81,7% – młodzieżowy ośrodek wychowawczy. 63,3% z nich to wychowankowie młodzieżowego ośrodka socjoterapii. Ponad połowa popełniła co najmniej cztery czyny. Środek ten był najczęściej sugerowany w opiniach zespołów diagnostycznych schronisk dla nieletnich – pojawił się aż w 92,6% opinii zgodnych z ostatecznym rozstrzygnięciem w sprawie (w przypadku opinii sporządzonych przez ROD-K odsetek ten wynosił jedynie 15,1%).

Nieletni kierowani przez sąd do młodzieżowych ośrodków wychowawczych to również przede wszystkim chłopcy (należy jednak odnotować, że środek ten został orzeczony

⁵¹ Por. przypis 25.

wobec 66,7% dziewcząt) i częściej osoby młodsze (umieszczono w nim 49,4% 13- i 14-latków), zamieszkujące tereny wiejskie (52,7%). Rzadziej powtarzają oni klasy (39,2%), są agresywni wobec nauczycieli i rówieśników (40% i 40,8%), uciekają z domu/placówki (41,5%), spożywają alkohol poza terenem szkoły (39,3%), dopuszczają się czynów karalnych (29,3%) i są agresywni poza szkołą (40,1%). Częściej natomiast wagarują (38,4%), uzyskują słabe wyniki w nauce (45,7%) i stwarzają problemy wychowawcze (43,1%). Co trzeci nieletni miał wcześniej sprawę w sądzie wszczętą z powodu popełnionego czynu bądź wykazywanych przejawów demoralizacji i wobec tyłu samo sąd uprzednio stosował nadzór kuratora. Tylko 4,3% to wychowankowie młodzieżowego ośrodka wychowawczego i w 20% – młodzieżowego ośrodka socjoterapii. Nieletni ci znacznie rzadziej dopuścili się popełnienia więcej niż trzech czynów (19,3%). Środek ten był najczęściej sugerowany w opiniach ROD-K – wymieniono go w 74,3% opinii zgodnych z ostatecznym rozstrzygnięciem w sprawie (odsetek ten wyniósł tylko 0,7% w opiniach sporządzonych przez zespoły diagnostyczne schronisk dla nieletnich).

Mając na względzie charakterystykę zamieszczoną w punkcie 2 opracowania, można powiedzieć, że młodzieżowy ośrodek wychowawczy oraz zakład poprawczy to dwie odrębne instytucje, przeznaczone dla dwóch różnych kategorii nieletnich. Również przeprowadzona analiza pozwoliła na zauważenie istotnych różnic między nieletnimi, wobec których sądy podjęły decyzję o zastosowaniu izolacyjnego środka wychowawczego a nieletnimi, w stosunku do których orzeczony został środek poprawczy.

Słowa kluczowe: Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, izolacyjny środek wychowawczy, środek poprawczy, nieletni, kryminologia.

Summary

Justyna Włodarczyk-Madejska – Use of an isolation educational measure and reformatory measure in the light of case file study

This article sums up the results of a study carried out as part of the project 'Application of isolation education measure in the form of placing in youth educational centres and reformatory measure by family and juveniles courts in the light of statistical data and file studies'. The main goal of the project was to examine judges' decisions in the context of recommendations contained in diagnostic opinions prepared by family diagnostic and consultation centres and diagnostic teams at shelters for juveniles. During the study, figures were collected about juveniles who in 2014 courts placed, by valid and final judgments, in youth educational centres or reformatory establishments (397 persons in total). On the basis of the collected material, factors underlying the courts' decisions were analysed. The analysis showed that juveniles whom courts placed in a youth educational centres differed from juveniles who were referred to youth custody centres. The differentiating variables included mainly: age, sex, problem behaviours in and outside school and earlier contact with the administration of justice.

Keywords: Act on Proceedings in juvenile Cases, isolation educational measure, reformatory measure, juvenile, criminology.